

УДК 811. 161. 2'0+811. 161. 2'28

Лілія МОСКАЛЕНКО

**ПОЛОНІЗМИ В «АКТАХ (ПРОТОКОЛАХ)
ПОЛТАВСЬКОГО ПОЛКОВОГО СУДУ» (1683–1750 РР.)**

Стаття присвячена аналізу лексичних особливостей однієї з пам'яток української мови козацької доби – «Актив (протоколів) Полтавського полкового суду» (1683–1750 рр.). У ній на морфологічному та лексико-семантичному рівнях класифіковано полонізми, засвідчені в «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду» (1683–1750 рр.), визначено їхнє кількісне співвідношення на рівні частин мови.

Ключові слова: історія мови, «Акти (протоколи) Полтавського полкового суду» (1683–1750 рр.), лексичні особливості, іношомовні запозичення, полонізми, українська мова, польська мова.

«Акти (протоколи) Полтавського полкового суду» (1683–1750 рр.) (далі – «Акти») – це одна з чотирьох книг полтавського міського уряду, а саме «Чорна книга», що охоплює життя Полтави й навколишніх сіл за 67 років – із 1683 до 1750¹. «Акти» стали об'єктом нашої уваги не випадково: адже їх писано в значний і значущий період історії України – час гетьманства Івана Самойловича (1672–1687), Івана Мазепи (1687–1709), Івана Скоропадського (1708–1722), Данила Апостола (1727–1734) та Пилипа Орлика (1710–1742), підписання «Вічного миру», який навпіл розірвав Україну, закріпивши за Московією Київ і підпорядкувавши їй Запорозжя (1686); кримських (1687, 1689) і азовських (1695–1696) походів, Запорозької Січі та заселення й освоєння Запорозьких Вольностей (друга половина XVI – кінець XVIII століття), повстання під проводом Семена Палія (1702–1704 рр.) та Північної війни зі Швецією (1700–1721 рр.), Полтавської битви (27 червня (8 липня) 1709 року), а також постійних спроб вибороти українську державність і впертого наступу Російської імперії на українську автономію (зокрема царські укази 1720–1722 років про реорганізацію Генеральної військової канцелярії, внаслідок чого вона втрачала фінансові й судові права та виходила з підпорядкування гетьмана, і про заміну української мови в ділових паперах адміністративних і судових установ російською).

Зрозуміло, що в текстах досліджуваної пам'ятки знайшли своє повномасштабне відображення не тільки прикмети тогочасного громадського й приватного життя українців, а й особливості їхньої мови, яка формувалася під

¹ «Акти (протоколи) Полтавського полкового суду» (Ч. 2) з архіву О. М. Лазаревського зберігаються в Інституті рукопису ЦНБ ім. В. Вернадського під шифром І-55257.

значним впливом живомовної української стихії і мови правових збірників, які використовувалися при здійсненні українського судочинства: Саксону, або Саксонського зерцала – німецького середньовічного збірника правових норм, що був написаний латинською мовою, а потім перекладений на німецьку², та Статуту Великого князівства Литовського – основного кодексу права Великого князівства Литовського (Руського, Жемантійського), що був писаний руською мовою. Останній було видано в трьох основних редакціях (1529, 1566 і 1588 роки), що відомі як Литовські Статути³. Таким чином, мова «Актів» – визначна пам'ятка української мови, що повномасштабно представляє її розмовний стиль і юридичний жанр офіційно-ділового стилю тогочасної української мови. Особливості мови досліджуваної пам'ятки закономірно виявляються на всіх мовних рівнях.

У пропонованій увазі читача розвідці зупинимося на лексичному. Однією з особливостей мови «Актів», що виявляються на лексичному рівні, є наявність серед питомої лексики іншомовних запозичень. Найбільшу частку запозичень – приблизно 70 % – складають полонізми. Із 182 засвідчених пам'яткою лексем польського походження за частиномовною належністю 44 % складають іменники, 20 % – прислівники, 17 % – прикметники, 10 % – дієслова, 5 % – сполучники, по 1 % – займенники, предикативи, прийменники та частки. Більшість лексем, що належать до повнозначних частин мови, своєю семантикою прямо чи опосередковано стосуються судочинства⁴.

Іменники-полонізми (80 лексем) називають:

4) абстрактні поняття (44 лексеми), підгрунття яких є:

1.1) дії чи стани (27 лексем): **вданє** (пл. wdanie 'втручання'); **квалт** (**квалт**, **квалт**) (пл. gwałt '1) гвалт, насильство; згвалтування; 2) шум'); **довод** (пл. dowod 'доказ'); **жак** (пл. żak 'грабунок'); **замордованє** (пл. zamordowanie 'убивство'); **запр'їє** (пл. zaprzeczenie 'заперечення'); **зеїженє** (пл. zeżenie 'безчестя'); **зквалтованє** (**квалтованє**) (пл. gwałtowanie 'гвалт; згвалтування'); **зіеценє**

² Лат. Speculum Saxonum, нм. Sachsenspiegel (в «Актах» – **Магдебурзьке право, правє Майдєбурскі, Право Майдєбурске, Право Саске, Саксон, Саксонъ вєдлє прав Майдєбурских, Саксон Польський, Саксон права Майдєбурского**), що був укладений близько 1230 р. (за ін. даними – в 1220 – 1235 рр.) лицарем Ейке фон Репковим (нім. Eike von Repkow/Repgow/Repchow), шефеном графства Ангальт поблизу м. Магдебурга в Саксонії на замовлення графа Гоєра фон Фалькенштайна (нім. Hoyer von Falkenstein) в Україні земське (міське) право «Саксонського зерцала» використовували в латиномовних польських переробках Миколи Яскера, Яна Кірштейна, Бартоломея Гроїцького, Павла Щербича. Коментарі до Зерцала цих авторів відомі під узагальненою назвою «Саксон». Коментарі «Саксонського зерцала» стали на українських землях правовою основою права міського самоврядування за взірцем Магдебурзького права (Див.: Усенко І. Б., Ромінський Є. В. Саксонське зерцало // Юридична енциклопедія. В 6 – ти тт. – Т. 5 (П – С). – К., 2003. – С. 406.; Вислобоков К. А., Усенко І. Б. Саксон // Юридична енциклопедія. В 6 – ти тт. – Т. 5 (П – С). – К., 2003. – С. 405 – 406).

³ В «Актах» має назви **Литовский Статут, Право Статутове, Статут князівства Литовського, Статут Литовский**. Джерелами Литовського Статуту були звичаєве литовське, білоруське, українське право, відповідна місцева судова практика, «Руська правда», польські судєбники та кодекси інших держав. Його положення діяли на землях Литви і Русі-України аж до середини XIX століття. Статут декларував рівність громадян незалежно від соціального стану й походження, віротерпимість, відповідальність суддів перед законом, заборону перетворювати вільних людей на рабів і т. ін. Водночас запроваджував привілеї князів, магнатів та шляхти, у тому числі право на закріпачення селян. Литовський Статут, написаний руською мовою, був основним збірником права в Україні з XVI ст. до 40-х років XIX ст.

⁴ У семантичних дужках подаємо тільки актуалізовані в «Актах» значення полонізмів.

(пл. zlecenie ‘доручення’); **лупѣзтво** (пл. łupieżstwo ‘грабунок’); **малжєнство** (пл. małżeństwo ‘шлюб’); **мордєрство** ‘убивство, знуцання’ (пл. morderstwo); **найстѣ** (пл. najście ‘нашесть, навала’); **обжалованнїє** (пл. obżalowanie ‘звинувачення’); **погрєб** ‘поховання’ (пл. pogrzeb); **поєднанє** (пл. pojednanie ‘примирення’); **попартє** (пл. poparcie ‘підтримка’); **порубство** (пл. porubstwo ‘перелюб’); **посполство** (пл. wspólność ‘1) народність; 2) спілкування’); **похвалка** (пл. pochwała ‘лайка; погроза’); **проба** (пл. próba ‘допит, тортури’); **публѣка** (пл. publica ‘ганьба’); **скүток** (пл. skutek ‘наслідок, здобуток’); **совитост** (пл. sowiłość ‘щедрість, подвійний прибуток’); **сполєчност** (пл. społeczność ‘спілкування’); **фєрованє** (пл. ferowanie ‘постанова’); **шидєрство** (пл. scyderstwo ‘знуцання’), напр.: *за ѡпачним вданєм Степановимь ѡбвинєно било; питали-смо ѡ замордованю Стецка Сергѣенка; длє фєрованє декрету и уконченє справи засѣши*. Лексема **запрѣнїє** входить до складу стійкого виразу: *бєз жєадного запрѣнїє*;

1.2) психічні, фізичні, інтелектуальні, професійні, суспільні, станові ознаки людей або їхніх дій (17 лексем): **вшєтєчєнство** (пл. wszeteczeństwo ‘розпусність’); **доткливост** (пл. dotkliwość ‘образливість, дошкульність’); **запамѣталост** (пл. zapamiętałość ‘безпам’ятство, навіженість’); **зацност** (пл. zasność ‘знатність’); **зєлжєвост** (пл. żelżywość ‘безчестя’); **литост** (пл. litość ‘жалість’); **нєѡпатрност** (пл. nieopatrność ‘непередбачливість’); **нєрад** (пл. nierad ‘розпусність’); **нєстатєчност** (пл. niestateczność ‘розпусність’); **нєстаток** (пл. niestatek ‘розпусність’); **нєумѣтност** (пл. nieumiejętność ‘невмілість’); **ѡкрүтєнство** (пл. okrucieństwo ‘жорстокість’); **поволност** (пл. rowolność ‘покірність’); **притомност** (пл. prztomność ‘присутність’); **слүшност** (пл. słuszność ‘законність, справедливість’); **үфност** (пл. ufność ‘впевненість’); **шєдив[ост]’** (пл. szedziwość ‘немічність’), напр.: *ѡнъ вшєтєчєнство пополнєл з тоєю жє Гапѣкою; мѣючі үфност в Бѣѣ, ... прошу слєзнє ... абы ї мене ... помиловано; с притомностю үрєдү мѣсцєкого*;

2) конкретні предмети (36 лексем):

2.1) людей за посадою, чином, постом, професією чи родом діяльності, виконуваною дією, роллю в певній справі, спорідненістю чи свояцтвом, моральними чи психічними якостями, фізіологічним станом, стосунком (причетністю) до чого-небудь (26 лексем): **бүрмистр** (пл. burmistrz ‘бурмістр, вищий керівник міста з адміністративною і судовою владою в містах із Магдебурзьким правом’); **вшєтєчнїца** (пл. wszetecznicza ‘розпусниця’); **кгвалтєвнїк** (пл. gwałtownik ‘1) гвалтівник, 2) порушник’); **дзєгармистр** (пл. zegarmistrz ‘годинниковий майстер’); **зєбѡйца** (пл. zabójca ‘вбивця’); **запамѣталєць** (пл. zapamiętalec ‘божевільний, навіжений’); **збродєн** (пл. zbrodzień ‘крадій, злочинець’); **злєстнїк** (пл. złośnik ‘злостивий’); **зрєйца** (пл. zdrajca, zradca ‘зрадник’); **крєвнїй** (пл. krewny ‘родич’); **крєвѡприсєжца** (пл. krzywoprzysięzca ‘лжесвідок’); **лєзнїй** (пл. luźny ‘волоцюга, такий, що не має постійних занять і місця проживання’); **мордєрца** (пл. morderca ‘убивця, мучитель’); **нєбѡжчик** (пл. nieboszczyk ‘покійник’); **нєцнѡта** (пл. niecnota ‘нероба, безчесний’); **побүдка** (пл. robudka ‘причина, ініціатор’); **повиноватїй** (пл. rowinowaty ‘своєк, рідний, близький’); **потварца** (пл. potwarca ‘брехун’);

⁵ Тут і далі у квадратних дужках подаємо відновлений текст пам’ятки, який з різних причин неможливо прочитати.

приво́дця (пл. przywodca ‘керівник, призвідник’); **причи́ниця** (пл. przyczynca ‘призвідник’); **проста́пця** (пл. przestępca ‘злочинець’); **райця** (пл. rajca ‘радник’); **служе́бка** (пл. służebka ‘служниця’), **хору́жий** (пл. chorąży (стпл. chorąże) ‘особа, що входила до складу генеральної старшини, а також була охоронцем прапора’), напр.: *А теперъ того виетечника и виетечницу пред вами становимо; казали ѡнихъ забойцовъ ... и приводца ихъ, Михайла Шнүценка, ахъ ахнихъ простуцовъ ... до везеня ѡтдати; Справа Кузмина, хоружого нашого подкового;*

2.2) предметів, зокрема юридичних документів і термінів, локативів, одягу, тканин, вад на тілі людини, частин тіла людини, одиниць виміру об’єму (10 лексем): **везене́** (пл. więzienie ‘в’язниця’); **гару́с** (пл. hałas ‘вовняна тканина’); **жу́пан** (пл. żupan ‘старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром і позументом, що був поширений серед заможного козацтва й польської шляхти’); **кгарни́(є)ц** (пл. garniec ‘дометрична одиниця виміру обсягу сипучих тіл (життя, крупи, борошна і т. п.), що дорівнює 3,2798 літра’); **паства́** (пл. pastwa ‘пасовисько’); **се́квестр** (пл. sequester ‘заборона або обмеження, накладене органами державної влади на користування приватним майном’); **суплѣ́ка** (**суплѣ́йка**) (пл. suplika ‘писане прохання чи скарга’); **твар** (пл. twarz ‘обличчя’); **члонок** (пл. członek ‘частина людського тіла’, ‘вид покарання, при якому певну частину людського тіла (вухо або ніс) відрізували’); **шванк** (пл. szwank ‘вада; шрам, слід від удару, опіку тощо’), напр.: *по вичитаню тоєи суплѣйки ... осудили-смо єго, Семена, винимъ бити; Лукѣнових ѡвецъ там же, на паствѣ, доглядал; того простуцу, Федора Гриненка, не тилко горломъ, але и назначенемъ члонка даровали-смо.*

Серед прислівників-полонізмів (36 лексем) в «Актах» кількісно переважають означальні прислівники (способу дії (31 лексема), якісно-означальні й кількісні (по 1 лексемі), обставинних прислівників значно менше (5 лексем). Усі вони характеризують особливості дій, ознак, обставин, що прямо чи опосередковано пов’язанні із судочинством:

1) прислівники способу дії передають спосіб виконання дій: **безе́чне** (пл. bezecznie ‘непорядно’); **втро́пи** (пл. wtropy ‘вслід’); **виетече́не** (пл. wszetecznie ‘розпусно’); **кгвалтовне́** (пл. gwałtownie ‘силоміць; гвалтом’); **доводне́** (пл. dowodnie ‘точно, визначено’); **жалосне́** (пл. żałośne ‘жалісно’); **зає́дно** (пл. zajedno ‘разом’); **за́чне** (пл. zacie ‘достойно, благородно’); **звласца́** (пл. zwłaszcza ‘особливо’); **зо́ла** (пл. zgoła ‘зовсім, абсолютно’); **і(у)стотне́** (пл. istotnie ‘суттєво, правильно’); **клямливе́** (пл. kłamliwie ‘брехливо’); **ле́зно** (пл. luźno ‘вільно, окремо, розпусно’); **ле́гце** (пл. lekce ‘легко’); **нагле́** (пл. nagle ‘несподівано’); **нестатече́не** (пл. niestatecznie ‘безтямно, розпусно’); **омилне́** (пл. omyłnie ‘помилково, брехливо’); **опачне́** (пл. opracnie ‘помилково, неправдиво’); **ора́з** (пл. oraz ‘разом’); **плонне́** (пл. płonne ‘даремно’); **правне́** (пл. prawnie ‘законно’); **правѣ́** (пл. prawie ‘1) майже; 2) точно’); **притомне́** (пл. przytomnie ‘свідомо’); **публѣ́це** (пл. publicznie ‘принародно’); **совито́** (пл. sowite ‘особливо, окремо’); **усиловне́** (пл. usiłowanie ‘1) насильно; 2) настійливо’); **цале́** (пл. całe ‘зовсім, цілком’); **цнотливе́** (пл. cnotliwie ‘добродібно’); **щекгу́льне** (пл. szczególnie ‘особливо, зокрема’), напр.: *Кузма ѡт квалту любо и воленъ зосталь, ѡднакъ не зола; Степане, Бгъ має скараєт, жебы а на тебе клямливеє говорил; З котореє худобы тилко щекгульне пару волов до двора полковничого вѣзато.* Окремі прислівники способу дії входять до складу фразеологізмів: **ле́гце**

поважати ‘зневажати, нехтувати’, напр.: *легце собѣ поважаючи над бѣдною сиротою*;

2) якісно-означальні прислівники називають якості, властивості дій: *жалосне* (пл. *żałośne* ‘жалісно’), напр.: *Федоръ Сухомлицъ ... жалосне повторную злості зѣтѣ свого, Данила, обѣвиль*;

3) кількісні прислівники передають ступінь або міру вияву ознаки (*барзо* (пл. *bardzo* ‘дуже’), причому ознака ця може бути виражена а) діеприкетником, напр.: *за приложеньем барзо розпаленого желѣза вѣтож слово в слово казал*; б) предикативом, напр.: *мы барзо жалосно на дом Лукѣновъ*; в) прислівником, напр.: *барзо позно пючі за мѣстом*; г) прийменниково-іменниковою конструкцією з обставинним значенням, напр.: *а ѱз ѱйгрища ѱже барзо в нучѣ пришовши, лѣзъ есми спати*. Прислівники цієї групи можуть дублюватися синонімічними прислівниками іншого походження в найближчому контексті, напр.: *за приложеньем барзо велми розпаленого желѣза*;

4) обставинні прислівники (5 лексем) передають часові відношення: *впрѣдце* (*впрѣд*) (пл. *wprędce* ‘скоро, незабаром’); *нѣм* (*нѣмь*) (пл. *nim* ‘поки, раніше ніж’); *повторне* (пл. *powtórnie* ‘повторно’, *потрѣте* (пл. *po trzecie* ‘утрете’); *непоєднокрот* (*непоєднокротне*) (пл. *niejednokrot* ‘неодноразово’), напр.: *впрѣд обѣвѣзан бил сѣмленем и боѣзну Бжѣю, аби по самуй ист[и]нѣ сказаѣ; отложила до утра, нѣмь розсвинѣтѣсѣ; Повторне и потрѣте едно твердил; Васил Собко на чужоложствѣ непоєднокротне зловлений*.

Прикетники-полонізми (31 лексема) найчастіше позначають внутрішні чи зовнішні якості (властивості) об’єктів або суб’єктів судового процесу:

1) людей за вдачею, характером, фізичним або психічним станом, моральними якостями, соціально-майновою, родинною належністю, спорідненістю, своєюцтвом, причетністю, приналежністю до чогось, а також їхніх дій, вчинків, станів (19 лексем): *запамѣталій* (пл. *zapamiętały* ‘1) скажений, безьямний, навѣжений, шалений; 2) забулий, той, що забув’); *зациий* (пл. *zasny* ‘чесний, знатний, достойний’); *вшеѣчний* (пл. *wszeteczny* ‘блудний, розпусний’); *доткливий* (пл. *dotkliwy* ‘образливий, дошкульний’); *жалосний* (пл. *żałośny* ‘жалісний’); *і(у)стотний* (пл. *istotny* ‘правдивий’); *клямливий* (пл. *kłamliwy* ‘брехливий’); *малѣєнскій* (пл. *małżeński* ‘подружній’); *нестѣєчний* (пл. *niestateczny* ‘нерозважливий, незаможний, недобропорядний’); *неѣжитий* (пл. *nieużyty* ‘жорсткий’); *обѣжалованный* (*обѣжалуваний*) (пл. *obżalowany* ‘звинувачений’); *поволний* (пл. *powolny* ‘покірний’); *покрѣвний* (пл. *rokrewny* ‘рідний’); *посполитий* (пл. *pospolity* ‘1) загальний; 2) простий; 3) призначений для селян’); *притомний* (пл. *przytomny* ‘причетний, присутній’); *реѣментарскій* (пл. *rejmentariski* ‘той, що має стосунок до командувача військами’); *спросний* (пл. *sprosny* ‘безсоромний, розпусний’); *умислий* (пл. *umyślny* ‘умисний’); *ѣципливий* (пл. *wszczupliwy* ‘дошкульний, уїдливий’), напр.: *мѣйкаючи в спросности з чужѣимѣ вшеѣчнѣимѣ жонами, ложе жѣны моеѣ ѱсквернил; Петро, запамѣталій о дѣѣ своей забойца, питаний билѣ; не моглѣ бѣмѣ свою злост запамѣталюю ѣтайти; не помѣтаючи на боѣзнь Бжѣю ѱ на карность посполѣтѣю. Прикетник цієї групи *жалосний* (пл. *żałośny* ‘жалісний’) як означальний компонент входить до складу юридичної терміносполуки *жалоснаѣ сторона* ‘позивачі’;*

2) предметів побуту за місцем виготовлення чи придбання, матеріалом, забарвленню, стосунком до чогось (6 лексем): *гарусовий* ‘виготовлений із гарусу’ (пл. *hagus* ‘вовняна тканина’); *крамний* (пл. *krampny* ‘придбаний у крамниці, звичайно фабричного виробництва’); *пасковатий* (пл. *paskowaty* ‘смугастий’); *п’внæжний* (пл. *pieniężny* ‘грошовий’); *туз’внковий* (пл. *tuzinkowy* ‘вид сукна середнього гатунку’); *фалендишовий* ‘виготовлений із тонкого голландського чи англійського сукна’ (пл. *falendysz* ‘тонке голландське або англійське сукно’), напр.: *запаску зеленую гарусовую; комору, ... длæ продаванæ крамних р’вчий крымских нанæтую, викрадено; виною п’внæжною, то ест пæтмадæсæт копами грошей, ... каранъ;*

3) загальних ознак предметів, людей, станів (6 лексем): *зуполний* (пл. *zupolny* ‘1) повний’; 2) спільний’); *латвий* (пл. *łatwy* ‘легкий, зручний’); *належитий* (пл. *należyty* ‘належний’); *скутечний* (пл. *skuteczny* ‘дійсний, належний’); *слүшний* (пл. *słuszny* ‘законний, справедливий’); *снадний* (пл. *spadny* ‘легкий’), напр.: *сорокоуста з належитими обрæдками церковними отправити; тоæ довелосæ слүшним доводом.* Прикметник *зуполний* (пл. *zupolny* ‘повний’ засвідчений у складі фразеологізму: *не в зуполном ум’в* (nie w zupełnym umyśle ‘не в повному розумі’).

Дієслова-полонізми (18 лексем) з однаково продуктивно називають:

1) дії, пов’язані із вчиненням злочину (9 лексем): *замордовати* (пл. *zamordować* ‘вбити’); *запомн’вти* (пл. *zapomnieć* ‘забути’); *ліотровати* (пл. *łotrować* ‘грабувати’); *нат’врати* (пл. *nacięrać* ‘нападати’); *нацеховати* (пл. *naczechować* ‘поклеїмити’; пор.: нм. *Zeihen* ‘знак, прикмета, ознака, риска’); *позисковати* (пл. *pozyskiwać* ‘знаходити’); *пожеєкнатисæ* (пл. *pożegnać się* ‘попрощатися’); *поліотровати* (пл. *polotrować* ‘пограбувати’); *шафовати* (пл. *szafować* ‘господарювати, порядкувати’), напр.: *Которий, запомн’вший боæзнь Бжюю и встїду людского, тиранско замордовад жону свою ажъ до смерти; Он знову, порвавши шаблю, нат’врал на мене, худ[о]ба моæ потратиласæ, æкой не спод’вваюсæ позиска[ти];*

2) дії, що стосуються судочинства (9 лексем): *запр’вти* (*заприти*) (пл. *zarzec* ‘заперечити, не визнати’); *запр’втисæ* (*сæ запр’вти*) (пл. *zarzecz się* ‘відмовитися, відректися’); *ви(й)м’вратисæ* (пл. *wymierzać się* ‘виправдовуватися’); *винурити* (пл. *wynurzyć się* ‘випірнути, впливти’ (перен. ‘виявитися’); *вонтпити* (пл. *wątrpic* ‘сумніватися’); *еднати* (пл. *jednać* ‘набувати чиеісь прихильності’); *рачити* (пл. *gaszyć* ‘благоволити’); *супл’вковати* (пл. *suplikować* ‘просити, скаржитися’); *уразитисæ* (пл. *urazić się* ‘образитися’), напр.: *Усобливе в мст., нашего милостивого пна, покорне просимъ: не рачъ на нас, слугъ своих, уразитисæ.*

Серед сполучників-полонізмів (9 лексем) в «Актах» переважають сполучників підрядності (5 лексеми), сполучників сурядності дещо менше (4 лексеми).

Підрядні сполучники передають різноманітні відношення між головними й підрядними частинами складнопідрядних речень, зокрема:

1) причинові сполучники – *албов’вм* (стпл. *abowiem*, пл. *albowiem* ‘тому що’) і *прæто* (пл. *przeto* ‘тому’) – передають причинові відношення, напр.: *Не в’вдаю... чого ко мн’в Данило, з[æт] мой, хочет, албов’вм все тоæ, що ему обæцал-ем, видаючи дочку мою ему в малженство, при шлюб’в дал-ем; Шлихв’връ Бей, асаулецъ петровский, на смерт’вномъ ложку будучи, длæ тæжко’в хороби*

не могла самъ притомне стати до суду, **прето** жона его ... стала до суду **ниего** **ниѣшиего**;

2) умовний – **гды бы** (пл. *gdy* б ‘коли’) – виражає умовні відношення, напр.: *И то вару[емъ], гды бы еще жкаѣс-кодежъ понова мѣла сѧ поѣвити*;

3) сполучник мети – **жеби** (пл. *żeby* ‘щоб’) – цільові відношення, напр.: *А же, правдѣ, тодко що кликал-ем Лукѧна, жеби встал*;

4) з’ясувальний – **інь** (пл. *iz* ‘що’) – з’ясувальні відношення, напр.: *вѣдаючи, інь и он, Васиѣ Кибалеңко, ест з нею в коморѣ, ... хотѣли сокѣроу// двери коморниє встановлѣти*.

Сурядні сполучники передають різноманітні відношення між частинами складносурядних речень або членами речень, зокрема:

1) протиставні сполучники-полонізми – **леч** (пл. *lecz* ‘але, однак’) і **предсѧ** (пл. *przecie* ‘однак’) – зіставно-протиставні відношення, напр.: *Щербачеңко ѡкоңницею любо трусил, леч не учинил жадное шкоди; а ѣсли би квалѣтом наехал албо нашол, а нѣкого не ранил и не забил, а знаки квалѣту предсѧ албо шкоду// ѧкую учинил, тогди тилко за квалѣтъ повинен будет платити*;

2) приєднувальний сполучник – **назвиц** (пл. *nazwysz* ‘більше, крім’) – приєднувальні відношення, напр.: *Грицковѣ Сметанинѣ пасинокѣ скритим способом проса кону **назвицѣ** узѧл*;

3) розділовий сполучник – **албо** (пл. *albo*) – розділові відношення, напр.: *на проѣзу людеѣ зайных, ... назначенѣм ноза албо уха даровавши, приказуемъ, абы ... перепросил за свою ... нестатечностѣ*.

Із-поміж повнозначних частин мови в «Актах» засвідчено предикативи- та займенники-полонізми (по 2 лексеми). Це предикативи **жалосне** (пл. *żałośnie* ‘жалісно, жалібно’) і **немаиш** (пл. *nie masz* ‘нема’), напр.: *А мнѣ жалосне на Павла, челѧдника пна Стефанового. Да тутѣ било и два чоловѣки, ... а немаиш ихъ теперѣ*; та заперечний займенник **жадный** (пл. *żadny* ‘ніякий, ні один’), і питальний **иле** (пл. *ile* ‘скільки’), напр.: *без жадное милости Попелуха оного, жону и дочку его збыли; всю худобу, иле що было, забрали*.

Засвідчено в досліджуваній пам’ятці й запозичені з польської мови службові частини мови – приєдники і частки (по 2 лексеми). Це приєдники **взглядом** (пл. *względem* ‘щодо, стосовно, про’) і **подлуг** (пл. *podług* ‘щодо, стосовно, згідно з’), напр.: *честний ѡтецѣ Вениѧмин ... **взглядомѣ** забитѣ брата его ... и **взглядомѣ** забраныхъ в скринѣ в трапезѣ грошей з иньшими рѣчамі ... жалосне скажилсѧ; велѣли-смо **подлугѣ** книгѣ написанихъ правнихъ тихъ Ивана Петренѣка и Петра, виникѣ, на квестию даті, і частки – **колвек** (пл. *kolwiek* ‘небудь’) і **нех** (**нехѣ**) (пл. *niech* ‘хай’), напр.: *Другого пасѣчника, Хведора, ... титали-смо..., если би чи не позичил Трохимѣңкови, жого-колвекѣ улѧ; **нехѣ** би той забойца слухиную карностѣ одержалѣ. Частки **нех** і **нехай** можуть використовуватися паралельно в найближчому контексті, напр.: *Теди Игнатѣ вирекѣ: «**Нехай** Семенѣ Бѣ звидитѣ, ѧ его тоєю квестию дарую, **нехѣ** онѣ ѡт Бѣ карності не үйдеѣтѣ»*.**

Сподіваємося, що здійснений аналіз засвідчених «Актами (протоколами) Полтавського полкового суду» (1683–1750 рр.) полонізмів допоможе простежити шляхи проникнення іншомовних запозичень в українську мову, з’ясувати особливості формування її лексичного складу.

Список використаних джерел та їх умовних позначень

Акти – Акти (протоколи) Полтавського полкового суду. – Т. 39.2. – Актові книги Полтавського полкового суду (2 частина) з архіву Лазаревського зберігаються в Інституті рукопису ЦНБ (І 55257. Акти (протоколи) Полтавського полкового суду. – Т. 39.2. – 3-29049 – Ш). – С. 19–275.

Довідкова література

Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.

Тимченко Є. Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.: В 2 т. – Київ – Нью-Йорк, 2003. Т.1–2.

Українсько-польський, польсько-український словник / Уклад.: М. Юрковський, В. Назарук. – К.: Школа, 2003.

Лилия Москаленко**Полонизмы в «Актах (протоколах)****Полтавского полкового суда» (1683–1750 гг.)**

Статья посвящена анализу лексических особенностей одного из памятников украинского языка эпохи казачества – «Актов (протоколов) Полтавского полкового суда» (1683–1750 гг.). В ней на морфологическом и лексико-семантическом уровнях классифицированы полонизмы, зафиксированные в «Актах (протоколах) Полтавского полкового суда» (1683–1750 гг.), определено их количественное соотношение на уровне частей речи.

Ключевые слова: история языка, «Акты (протоколы) Полтавского полкового суда» (1683–1750 гг.), лексические особенности, иноязычные заимствования, полонизмы, украинский язык, польский язык.

Lily Moskalenko**Borrowing from Polish language in «Acts (protocols) Poltava regimental court» (1683–1750 years)**

The article is devoted to the lexical features of one of the monuments of the Ukrainian language of the Cossack era – «Acts (protocols) of the Poltava regiment of the court» (1683–1750). There on morphological and lexical-semantic levels classified borrowing from Polish language certified as «Acts (protocols) Poltava regimental court» (1683–1750), Determined their proportion at parts of speech.

Keywords: history of language, «Acts (protocols) Poltava regimental court» (1683–1750), Lexical features, foreign borrowing, borrowing from Polish language, Ukrainian, Polish.